

VOORWOORD

door Erik Swyngedouw

Apocalypse Now?

Van milieuvermarkting naar politisering van het milieu

‘Het heeft geen zin om te wachten – op een radicale verandering, de revolutie, de nucleaire Apocalyps of een sociale verzetsbeweging. De catastrofe is niet in aantocht, ze is al hier. We bevinden ons reeds in de ruïnes van een beschaving. Het is in deze realiteit dat we kant moeten kiezen.’

(Le Comité Invisible)

Franklin D. Roosevelt zei ooit dat boeken wapens zijn. Als ik naar de boekhandel stap of naar amazon.com surf ben ik daar lang niet zo van overtuigd, zeker niet wanneer ‘het milieu’ het thema is. Al te zelden vind je een boek dat aan het denken zet, ontwrichtend werkt, zekerheden met chirurgische precisie onderuit haalt, ecologisch doemdenken omzet in creatief engagement en tegelijk aanmoedigt tot nieuwe vormen van sociaal-ecologische verbeelding en politieke actie. Dit boek is een uitzondering. Anneleen en Matthias hebben een literaire en wetenschappelijke prestatie geleverd waarbij ongemakkelijke waarheden gecombineerd worden met diepgravende analyse. Tegelijkertijd zeilt het voorbij zowel het doemdenken – dat vaak geassocieerd wordt met kritische sociaal-economische en ecologische literatuur – als het gratuite aangeven van al te gemakkelijke oplossingen. De voorgestelde weg in dit boek is er niet één die een rozige en duurzame toekomst belooft. Woorden kunnen deze garanties niet geven. Wel wijzen ze een richting aan.

Op een vlijmscherpe manier wordt de mythe van de groene economie onderuit gehaald. De politieke weg die de auteurs uitstippelen vergt een enorme verbeeldingskracht, een scherp wetenschappelijk inzicht in zowel natuurlijke als sociale processen (en hun interactie),

een intellectuele moed die men niet zo vaak ontmoet, en vooral een onwrikbaar geloof dat het niet alleen anders kan, maar dat het ook anders moet. De sociaal-ecologische utopie is geen wensdroom, het is acute noodzaak vandaag.

Ach, hoor ik u al denken, alweer een boekje van en voor wereldverbeteraars. Wel, beste lezer, inderdaad. Of behoort je soms tot het legertje cynici dat alleen uit 'progressieve' gewoonte wel eens een boek ter hand neemt? Misschien ben je ervan overtuigd dat het toch allemaal al lang te laat is? De ecologische, economische en sociale crisis, de catastrofe die ons omringt, had je wellicht al lang geleden aangekondigd? Niets nieuws onder de zon dus?

Of is het probleem dat de hegemonie van het neoliberalisme – de vermarkting van alles – zich zo diep in ons collectief en individueel onderbewustzijn heeft genesteld dat de horizon van wat nog gedacht en gedaan kan worden tot een minimum gereduceerd is? Biologisch eten, afval sorteren en recycleren, een hybride wagen kopen, zonnepanelen installeren, op 'de groenen' stemmen, of de nieuwe IKEA-catalogus vol duurzame producten downloaden, worden dan de enige mogelijkheden tot actie.

Dat kan, maar het is waarschijnlijker dat je als lezer van dit boek oprecht bezorgd bent om morgen; dat je weet dat de klimaatcrisis niet echt aangepakt wordt, dat de energiefactuur hoger wordt, sociale ongelijkheid toeneemt, en dat voor de algemene vermarkting een te hoge ecologische en sociale tol betaald wordt. Wellicht ben je ervan overtuigd dat het anders kan en beter moet. Maar je weet, net zoals ik, niet wat te doen. Je loopt rond met het knagende gevoel dat de pogingen van de elite, om de ecologische en sociale *catastrofe* te reduceren tot een beheersbare ecologische en sociale *crisis*, de problemen niet aanpakt, maar verplaatst naar de toekomst of naar elders. Stelt de dominante retoriek van de elite inderdaad niet dat 'de situatie ernstig is maar niet catastrofaal'? Staat hun neoliberale receptenboek niet garant dat de ramp niet zal plaatsvinden? Beweren ze niet dat met wat goede wil en inzet de crisis 'opgelost' kan worden: de sociale cohesie zal hersteld worden, de economische groei zal heropleven en het ecologisch probleem zal duurzaam worden aangepakt? 'Hou nog even vol, de redding is nabij!' Heb je niet dat heimelijke gevoel dat er iets niet klopt aan deze retoriek van hen die ten alle

prijze (vaak letterlijk) de bestaande situatie in stand willen houden? Dat de ecologische en sociale crisis niet met louter technische en organisatorische aanpassingen beheersbaar gemaakt kan worden? Dat de pogingen van de elite om de catastrofe te herleiden tot een crisis die alleen 'goed' en 'ecologisch' management vereist, de angst alleen groter maakt, de onzekerheid doet toenemen, en vooral, de catastrofe waarin velen vandaag al leven, vererger?

Wat zou er gebeuren als we de angst afwerpen? Als we resoluut aanvaardden dat de ecologische, sociale en economische Apocalyps reeds hier is? Wat als we echt zouden geloven dat het niet anders kan, maar ook anders moet?

'Ja maar', hoor ik iemand al denken. Er is geen catastrofe, we leven toch niet in de Apocalyps? Het was een goed wijnjaar, de zomer eerder matig maar de vakantie zonnig, de financiële crisis wordt aangepakt zonder te veel pijn voor mij en de mijnen, duurzame milieutechnieken worden aangemoedigd, de hybride wagen rijdt beter dan verwacht, de afvalberg vermindert, en de nieuwe IKEA-catalogus belooft verantwoord ondernemerschap. Bovendien doen 'de groenen' het al bij al niet zo slecht in de peilingen. Gelijk heb je, beste lezer. De catastrofe bestaat inderdaad niet voor jou of voor mij. Crisis ja, maar catastrofe lijkt toch wel overdreven.

We mogen de woorden van de Italiaanse Marxist Amadeo Bordiga niet vergeten: 'Als het schip zinkt, verdrinken ook de passagiers in eerste klasse'. Deze woorden worden vandaag overgenomen door ecologen van allerlei slag. We zitten allemaal in hetzelfde schuitje. Ook Bill Gates, Al Gore, de inwoners van zinkende eilanden en zelfs Kroonprins Charles delen die mening van een nochtans notoir communist. Maar zat Amadeo wel juist? Ga nog eens naar de blockbuster film *Titanic* kijken. De meeste eerste klasse passagiers vonden wel degelijk een reddingssloep. De anderen, tja, die zaten gevangen in de onderbuik van het schip. De sociale en ecologische catastrofe is er niet voor iedereen. De Apocalyps is ongelijk. Precies daarin schuilt de ultieme waarheid van de situatie waarin we zitten. Herinner je de beelden nog van de aardbeving in Haïti een paar jaar geleden, of de ravage van orkaan Katrina in New Orleans? Honderdduizenden daklozen, honderden doden, dysenterie en malaria die zich in sneltempo verspreidden, geruchten van dieven die

schamele bezittingen stalen om zelf in leven te blijven, een tekort aan drinkwater... De aardbeving was niet het gevolg van menselijk ingrijpen in het milieu, de orkaan misschien. Maar wat zeker is, is dat de sociaal-ecologische catastrofe niet veroorzaakt werd door de aardbeving of de orkaan. Ze was er al lang voor haar ontstaan. De natuur was niet schuldig aan het post-apocalyptisch landschap na de beving. De meeste Haïtianen, samen met al die anderen die op het randje van de overleving balanceren, hebben altijd al in de Apocalyps geleefd, voor, tijdens en na de beving. Raciale vooroordelen, rampzalige levensomstandigheden en een precair socio-ecologisch bestaan deelden ook de armen van New Orleans.

Of denk aan de ontelbare milieuvluchtelingen. We hebben een ruw idee over het aantal dat via de Middellandse Zee Europa bereikt, maar we hebben geen schattingen van het aantal dat de overtocht mist, en als visvoer dient. Het is precies de combinatie van ecologische, sociale en economisch relaties die hen, vaak met wanhopig weinig middelen, dwingt om naar elders te reizen. Ook zij vluchtten weg van een catastrofe.

Een natuur- of ecologische ramp toont in al haar scherpte aan wat we al lang weten: de politiek machtelozen en economisch zwakken zijn altijd al de dupe. De Apocalyps is altijd al de hunne en alleen de hunne. Terwijl de Bijbelse Apocalyps van de Heilige Johannes het eindoordeel aankondigde die de uitverkoren het paradijs biedt en de slechten verdoemt, scheidt de sociaal-ecologische Apocalyps de elite van de machtelozen. Misschien moet er toch gesleuteld worden aan de reddingsboten? Voor sommigen is de oplossing om de reddingsvloepen hermetisch af te sluiten, met elektrische omheiningen te beschermen, en de ordehandhavingstroepen te versterken om het eigen paradijsje veilig te stellen. De zombies van de Apocalyps, de hordes aan de poorten, godbetert het zootje ongeregeld dat haar deel van de natuur opeist, de rebellen die een andere orde eisen: zij staan voor de realiteit van de catastrofe vandaag. En die realiteit moet ernstig genomen worden. Ook jij en ik delen hierin.

James Lovelock,¹ eco-strijder, maar ook aanhanger van kernenergie als klimaatsoplossing, onverbeterlijk Malthusiaan en bedenker van de Gaia-hypothese, vat de mogelijke gevolgen van de ongelijke Apocalyps onlangs nuchter samen: "... [w]at indien we ons in de loop van de komende jaren realiseren, zoals we dat deden in 1939, dat de

democratie tijdelijk moet worden opgeheven en we een gedisciplineerd regime moeten aanvaarden dat het Verenigd Koninkrijk ziet als een legitieme, maar veilige, haven voor de beschaving. Ordelijk overleven vereist een buitengewoon begrip en leiderschap en kan, zoals in een oorlog, het opheffen van de democratie vereisen voor de duur van de overlevingsnoodtoestand.”

Dit lijkt misschien een enigszins overtrokken perspectief. Maar is dat niet precies wat er de afgelopen jaren gebeurd is? Misschien niet zo zeer met betrekking tot de klimaatcrisis (daar is bitter weinig gebeurd), maar met betrekking tot de pogingen om de financieel-economische catastrofe te herleiden tot een beheersbare crisis. Alle andere zaken werden opzij geschoven. Draconische besparingsmaatregelen werden opgelegd die vooral de zwaksten raken, gemeenschapsmiddelen werden en worden massaal gemobiliseerd om de financiële instellingen drijvende te houden, migratie wordt met alle mogelijke repressieve middelen aangepakt. Ondanks diepgaand en nooit eerder gezien protest wordt slechts één set van recepten toegepast om de bestaande financieel-economische orde te herstellen. Het kan moeilijk duidelijker worden gemaakt dat de elite inderdaad, indien nodig, alle mogelijke middelen inzet om haar status en positie te vrijwaren.

Maar schuilt hierin niet behalve de hoop, ook de absolute zekerheid, dat het niet alleen anders kan, maar ook anders moet? Naar het einde van het boek stellen Anneleen en Matthias dat de weg vooruit twee namen draagt, democratie en *commons*. Zelfs suggereren ze, eerder stoutmoedig, dat het politieke project dat die twee termen samenbrengt misschien zelfs de naam ‘communisme’ draagt. Ik zie velen al meewarig het hoofd schudden: hoe kan in hemelsnaam zoiets utopisch als het democratisch beheer van de *commons* gerealiseerd worden? Hoe kan – in het huidige neoliberale klimaat waar privatisering van de natuur gepaard gaat met de individualisering van het dagelijkse leven, en waar de fragmentering van het politieke en ideologische landschap hoogtij viert – het gemeenschappelijk beheer van de *commons* ooit georganiseerd worden? Spijtig toch dat zo een inspirerende en diepgaande analyse van de mythe van de groene economie weeral moet eindigen met hopeloos utopische dagdromen en ronduit naïeve voorstellen!

Ongetwijfeld staat voor velen onder jullie, lieve lezers, de term 'communisme' – en terecht – voor een radicaal falen van wat eens als een utopische oplossing werd voorgesteld. Misschien is 'communisme' inderdaad geen goede naam om een democratisch-ecologisch project voor de *commons* te benoemen. Misschien is het inderdaad maar beter om de term socialisme of communisme te behouden voor het elitaire en ondemocratisch mobiliseren van de *commons* voor het eigen gewin, en het verstevigen van de eigen machtspositie.

In februari 2009 stelde *Newsweek*, niet onmiddellijk het meest radicale tijdschrift, op zijn voorpagina 'We are all socialists now'. De titel verwees natuurlijk naar de 1,5 triljoen overheidsdollars die President Barack Obama in het bankensysteem pompte om Wall Street te redden en een (voorspelde apocalyptische) planetaire financiële *meltdown* te voorkomen. Even later zouden België en alle andere landen, alsook de Europese Unie, spoorsslags volgen. Om en bij de drie triljoen Euro's (€ 3.000.0000.000.000 – da's veel en de teller blijft aantikken) – onze Euro's, deel van het gemeenschappelijk kapitaal, van onze *commons* – werden en worden gemobiliseerd om een vermoeid groeimodel, een neoliberaal sociaal en ecologisch kerkhof en een sputterende winstmotor opnieuw van olie te voorzien. Bestaat er een beter voorbeeld om aan te tonen dat op zijn minst socialisme echt kan? Dat gemeenschappelijke middelen, de *commons*, massaal en collectief kunnen worden aangewend voor het bereiken van een particulier maatschappelijke doel, (in dit geval) het vrijwaren van de positie van de elites, het afwenden van hun Apocalyps, op de rug van de zwakkeren? Ondanks de Spaanse *Indignados*, de Griekse 'verontwaardigden' en allerhande *Occupy!* bewegingen die 'Echte Democratie Nu' eisen, gaan de verzamelde elites ongestoord verder om hun collectieve fantasmatische utopie te realiseren.²

Is er een beter voorbeeld mogelijk dat de *commons* inderdaad collectief (in dit geval het collectief van de 1% – nog altijd een aanzienlijk aantal) kunnen worden ingezet en aangewend? Dat een communisme van de elites precies de politieke naam is voor de huidige neoliberale praktijk? Zoals Marx lang geleden stelde, ontvouwt de geschiedenis zich als een drama (het reële socialisme van de 20e eeuw) en herhaalt ze zich als een farce (het reële socialisme van de elites vandaag). Fortis is (als ABN Amro)-eigendom van de Nederlandse overheid, Belfius van de Belgische, Northern Rock van de

Britse. Waar de socialistische beweging in de 20e eeuw zelden in is geslaagd (de nationalisatie van de banken) realiseerde de elite dit op zeer korte tijd in naam van het gezond maken van het kapitalisme. Zoals blijkt is het gemeenschappelijk beheer van de *commons* dus niet het probleem. Het kan allerm minst een naïef of utopisch voorstel worden genoemd.

Waar schuilt het probleem dan? Wat is het dat we niet durven onder ogen zien? Waar ontbreekt het ons aan om de ongelijke sociaal-ecologische Apocalyps echt aan te pakken? Het antwoord ligt al besloten in het voorgaande. Niet het gemeenschappelijk beheer van de *commons*, van het milieu, is het probleem, wel het ondemocratische karakter van het huidige beheersmodel. Hiermee doel ik niet op de tekortkomingen van de institutionele en electorale machines van alledaagse beleidsvoering (parlementen, verkiezingen op regelmatige tijdstippen, overheidsadministratie, politieke partijen enzovoort), wel op de basis van een democratische samenleving zelf. Het fundament van democratie stelt dat iedereen verondersteld is gelijk te zijn. Democratische gelijkheid is geen sociologisch verifieerbare empirische realiteit – we weten allemaal dat elke concrete samenleving tal van duidelijk waarneembare ongelijkheden telt – maar een axiomatisch principe. Democratie bestaat er dus net in er van uit te gaan dat iedereen gelijk is, in een concrete context die altijd al gemarkeerd is door sociale en ecologische ongelijkheden. En het is precies die waarheid die door verzetsbewegingen, allerhande *indignados*, de Arabische Lente, de vrouwen-, arbeiders-, en delen van de milieubeweging telkens opnieuw wordt gesteld. Vandaar dat we kunnen stellen dat Al Gore, Richard Branson, de voorzitter van de Europese Centrale Bank, Angela Merkel, of Kris Peeters ondemocratisch zijn, terwijl milieuvluchtelingen, *climate justice* activisten, verzetsbewegingen tegen de privatisering van de *commons*, *Occupy!* participanten, en allerhande ander 'broedse!' door hun politiek handelen precies het schandaal van de geïstitutionaliseerde democratie aan de kaak stellen en de noodzaak voor een egalitaire herindeling van de politieke, sociale en ecologische verhoudingen aangeven. In die zin geven zij precies aan waar het om draait in deze apocalyptische tijden. Laten we hen vervoegen, beste lezer. Het omzetten van de egalitaire eis in concrete sociaal-ecologische gelijkheid is wat de inzet is voor een echte politisering van het milieu. En dit vergt intel-

lectuele moed, sociale mobilisatie, en nieuwe vormen van politieke actie en organisatie. We hebben niets anders te verliezen dan onze angst.

Erik Swyngedouw

Professor Geografie, Universiteit van Manchester

Gastprofessor Geografie, Universiteit van Gent